

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА Л.М. СЛАВІНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Висвітлено джерелознавчий та інформаційний потенціал епістолярної спадщини відомого антикознавця та організатора науки Л.М. Славина, що зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України.

Приватне листування є об'єктом дослідження спеціальної історичної дисципліни — епістолографії. Неможливо вивчати українське суспільно-політичне, наукове, культурне життя першої половини ХХ ст. без широкого використання інформації, що міститься в листах культурно-громадських, наукових і політичних діячів України того часу. Очевидно, це чи не остання доба в історії українського суспільства, коли листування було одним із активних засобів спілкування. Зважаючи на це, фонд листів як явище певної культури і часу заслуговує на спеціальне комплексне джерелознавче дослідження.

У цьому випадку ми використали листи в ужитковому значенні як нарративне джерело особового походження, яке за допомогою конкретної інформації дає змогу уточнити деякі факти біографії особи, а також віддзеркалює різні сфери життєдіяльності вченого в соціумі. В Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається особовий фонд Лазаря Мойсейовича Славина — відомого вченого, археолога-антикознавця, в якому листування складає великий за обсягом блок (фонд 17, листи, арк. 1—1189), що охоплює 40—70-ті рр. ХХ ст.

Змістовний інформаційний потенціал цього комплексу як джерела для вивчення українського наукового середовища та його менталітету надзвичайно потужний. Епістолярій репрезентує листи не лише інтелектуальної і наукової еліти, а й представників інших сфер діяльності та верств суспільства. Листи відбивають стан науки того часу, містять інформацію про академічне життя в Україні та Росії (Києва, Москви, Ленінграда, Одеси тощо), життя й діяльність, творчі стосунки окремих науковців, задуми щодо реалізації наукових планів, організацію археологічних досліджень в Ольвії, археологічні дослідження в Україні, археологічні знахідки, діяльність античного відділу ЛВІА (Ленінградського відділення Інституту археології) АН СРСР, Інституту археології АН УРСР тощо. Епістолярій дає уявлення про різні проблеми, що існували в тодішньому науковому й культурному середовищі.

© С.М. ЛЯШКО, 2007

Листи до Лазаря Мойсейовича Славина в цілому становлять цілісний комплекс його особистого архівного фонду. Приватне листування досить оперативно відбиває події часу. Коло питань, з якими кореспонденти зверталися до Лазаря Мойсейовича, досить різноманітне. З одного боку, листи є потужним об'єктивним біографічним джерелом, свідченням наукової, громадської праці вченого й людини, його людських рис, моральних якостей. Крім того, в них висвітлено коло проблем, що потребували від вченого дій як керівника Інституту археології АН УРСР, античного відділу Інституту, Ольвійської експедиції, кафедри археології та музеєзнавства Київського університету. З іншого боку, що не менш важливо, листи містять біографічну інформацію про дописувачів, серед яких були колеги, учні, студенти Л.М. Славина, просто громадяни, які цікавилися минулим своєї Батьківщини. Приватне листування повніше віддзеркалює думки та характер кореспондентів, дає змогу уточнити окремі біографічні відомості, зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки подій, мотиви тих чи інших вчинків.

Епістолярій Л.М. Славина містить дуже мало його листів до своїх дописувачів, що не дає змоги створити цілісну картину його особистих із ними відносин. Водночас широке коло кореспондентів — людей, різних за фахом, віком, інтересами, світоглядом, — розкриває ставлення до Лазаря Мойсейовича. Листи поглиблюють розуміння постаті Л.М. Славина як одного із видатних учених, характеризують епоху, в яку він жив і працював.

Наведемо два листи, з яких стає зрозуміло, з наскільки різними проблемами звертались до Лазаря Мойсейовича. Так, 13.11.1970 р. (арк. 328—329) на засіданні античного сектору ЛВІА АН СРСР, присвяченому підготовці до 100-річчя з дня народження Б.В. Фармаковського, О.М. Карасьов звернув увагу колег на помилку в даті народження, зазначеній на надгробку вченого на Шуваловському цвинтарі. Спочатку на могилі було встановлено звичайний дерев'яний хрест. Після смерті брата вченого — Мстислава Володимировича — його вдова, Віра Євгенівна, власним коштом встановила пам'ятник із чорного

граніту. Напис було зроблено на плиті з білого мармуру. Рік народження Б.В. Фармаковського було вказано неправильно (1869).

Удова погодилася зробити на пам'ятнику два написи: на лицьовому боці — «Борис Владимирович Фармаковский. 1870—1928», а на боковому — «Мстислав Владимирович Фармаковский» і дати життя. За роботу гравірувальники запросили 200 рублів. Підготовка поверхні зайняла півроку. Закінчення праці було перенесено на листопад, за яку вже вимагали 300 рублів.

«Поэтому я обращаюсь к тебе, Лазарь Моисеевич, с просьбой включиться в оплату и внести свой вклад. Мы, ленинградские ученики Б.В. (Я, Лена и И.Н. Губова) внесли по 25 рублей. С Тат. Ив. еще не говорил по этому поводу (...) Вероятно, и она включится. Только что написал В.Д. Блаватскому на эту же тему. Деньги будет собирать, по всей видимости, Кастанаян».

Наведемо ще один колективний лист від 09.11.1961 р. (арк. 656) від членів археологічного гуртка Миколаївської школи-інтернату № 5, які влітку працювали в Ольвійській експедиції. Гуртківці пишуть про «подлеца Вовку», який уночі таємно дістав із цистерни шматок мармуру з написом. Знахідку було виявлено вже в Миколаєві серед фрагментів кераміки з відвалів, виділених для шкільного музею. Напис було переписано керівником групи і надіслано до Одеського археологічного музею. Далі вони писали: *«Мы просим извинения за потерю бдительности к своим товарищам, допустившим такой проступок (...) Нам очень хочется работать в Ольвии».* За цей «злочин» хлопця виключили із гуртка. Юнаки запитували в Лазаря Мойсейовича, чи повернути знахідку йому, чи здати її до Миколаївського краєзнавчого музею.

Через кілька днів, за дорученням керівництва юнацьких туристичних станцій, цю школу відвідав Ф.Т. Камінський — найстарший миколаївський краєзнавець, археолог, музейник, який у 20-ті рр. ХХ ст. працював у Ольвії. Він знайшов серед фрагментів кераміки, переданої для експонування у шкільному музеї, невелику мармурову плиту з трирядковим написом грецькою. *«Меня несколько удивило, что памятник с надписью, еще нигде не опубликованный, даже нет номера, а миновать опись этот памятник никак не мог, вдруг оказался в начинающем музее».* На запит, як ця знахідка опинилася в школі, Камінський отримав відповідь, що «нам его дали» (арк. 569).

В особистому фонді Л.М. Славина зберігаються 12 листів від О.М. Мальованого, що охоплюють період з 1957 до 1970 рр. Для листів кореспондента притаманний епістолярний етикет і висока мовна культура, що стосується як їх змістовної частини, так і форми. В листах не

лише перелічено події та факти, а й подано їх емоційну характеристику. Листи викликають зацікавленість до особи Олександра Михайловича Мальованого, головною темою листування якого з Л.М. Славиним була підготовка дисертаційної роботи, що зайняла близько 20 років. Листи пояснюють, які об'єктивні та суб'єктивні труднощі існували в академічних і вузівських установах під час підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації у галузі гуманітарних наук у 50—70-х рр. ХХ ст. На жаль, на більшості листів не зазначено рік, тому при посиланні нами використано публікаторський принцип у поєднанні з порівнянням із відомою за хронологією періоду листування (1957—1970) тематикою.

Олександр Михайлович Мальований (1921—2001) — історик, фахівець з історії стародавнього світу, закінчив історичний факультет Харківського університету (1939—1945), спеціалізувався на кафедрі стародавньої історії та археології у професора С.А. Семенова-Зусера. Паралельно два роки він навчався в Харківському інституті театрального мистецтва в класі народного артиста СРСР І.О. Мар'яненка. Згодом працював у Харківському університеті, Республіканському музеї ім. Г. Сковороди, близько 10 років був учителем історії у м. Сталіно (з 1961 — м. Донецьк), викладав у будівельному технікумі.

У 1954 р. О.М. Мальований склав кандидатський мінімум. Молодий фахівець обрав для дослідження тему «Из истории борьбы народностей Балканского п-ова против рабовладельческого Рима». Актуальність зазначеної теми полягала в тому, що тогочасна історіографія розглядала іллірійські племена як один із компонентів формування ранньослов'янського етносу. У той самий час у вузівських підручниках римсько-іллірійські відносини були недостатньо висвітлені, а спеціальних досліджень і монографій взагалі не було, причому як у СРСР, так і в Югославії. Складно було знайти наукового керівника, фахівця з такої вузької проблематики. Для підготовки кандидатської дисертації О.М. Мальований прикріпився до Одеського університету. Керувати підготовкою дисертації дав згоду 90-літній А.Г. Готалов-Готліб — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та археології університету, де він викладав курс історії слов'янських народів та Візантії.

На той час підготувати й захистити дисертацію учителю середньої школи з периферійного міста було дуже складно. В бібліотеках міста не вистачало необхідних джерел, бракувало знань іноземних мов (лист від 21 серпня; арк. 680), необхідних зв'язків у науковому світі. Виникли труднощі з друкуванням необхідних для захис-



Ольвія 1948 р. Група учасників експедиції. Сидять внизу: Настя Ракова, Вітя Карасьов. Сидять у першому ряду (зліва направо): Ф.М. Штігельман, С.І. Капошина, Б.М. Рабичкін, Т.М. Кніпович, Л.М. Славін, О.М. Карасьов, Т.І. Фармаковська. Стоять у другому ряду (зліва направо): Н.В. Хіжинська, А.І. Вошина, К.І. Зайцева, Є. Кіреєва, А.А. Любимова, Майя Славіна, Є. Руммель, невідома, С. Тургін, М.В. Бузіна, М.М. Славіна, Є.Н. Бузін. Стоять у третьому ряду (зліва направо): І.І. Лезов, Н. Туркіна, Є.Ф. Покровська, Я.В. Доманський, Е.С. Доманська, Є.О. Петровська, В. Степанова, І. Кричевський, Є.В. Максимов, В.Л. Зуц

ту 3 статей у фахових виданнях (листи від 21 травня і 26 січня; арк. 712—713).

У липні 1957 р. О.М. Мальований звернувся з листом до Л.М. Славіна, з яким він познайомився в 1946 р. за рекомендацією С.А. Семенова-Зусера (арк. 717). Він вважав Л.М. Славіна доброзичливим до науковців-початківців, згадував, що вчений умів уважно вислухати співрозмовника, дати розумну пораду, часто й безпосередню і некорисливу допомогу. На відміну від багатьох учених, Лазар Мойсейович завжди акуратно відповідав на листи. О.М. Мальований звернувся до вченого з проханням проконсультувати його з питань матеріальної культури, організації військової справи римських провінцій Долмації, Паннонії, Іллірії. У наступних листах він просив Л.М. Славіна бути опонентом: *«Вы являетесь для меня советником и доброжелателем в этом деле в единственном числе. Поэтому я очень прошу Вас быть вполне откровенным и прямо написать мне: желаете ли Вы помочь мне, чем сможете, чтоб почти 10-летний труд не пропал напрасно»* (лист від 05.06.1960; арк. 680, 691). Л.М. Славін погодився. В 1964 р. О.М. Мальова-

ний за порадою Лазаря Мойсейовича заочно з відзнакою закінчив Київський інститут іноземних мов, де вивчав французьку, німецьку, сербо-хорватську мови, а в Київському університеті — латину. В майбутньому акторські навички та знання латини й давньогрецької мови дали йому змогу блискуче декламувати на лекціях твори античних авторів.

На прохання дисертанта Л.М. Славін прочитав підготовану ним за темою дисертації другу статтю. Складності виникли з третьою працею (арк. 712). Три роки вона пролежала в часописі «Клиі». О.М. Мальований звернувся до Лазаря Мойсейовича з делікатним проханням допомогти швидко опублікувати перероблену статтю в «Українському історичному журналі», де головним редактором на той час був Ф.П. Шевченко: *«Конечно, я прошу Вас о разговоре с Ф.П. Шевченко лишь в том случае, если Вы с ним находитесь в приятных отношениях»* (лист від 21.05.1968; арк. 712). Працю О.М. Мальованого «З історії боротьби іллірійських племен з рабовласницькими державами Балканського півострова в VII—III ст. до н. е.» було опубліковано в серпневому номері «Українського істо-

ричного журналу» в 1969 р. (лист від 26.01.1970; арк. 713).

26 березня 1970 р. О.М. Мальований успішно захистив дисертацію у Воронежському університеті. Зовнішній відгук написав «духовный отец работы» — П.О. Каришковський (Одеса), науковим керівником був О.І. Неміровський — професор Казанського державного університету, а офіційним опонентом — А.С. Гофман, доктор історичних наук, професор. Згодом О.М. Мальований у співавторстві з останнім підготував до друку дві монографії «Классовая борьба в древнем мире» (1987) та «La lucha de clases en el mundo» (Zaragoza 1989). За останню роботу було виплачено великий на той час гонорар в іноземній валюті, з отриманням якого виникли великі проблеми. Врешті-решт співавтори отримали невеликі кошти в рублях. Олександр Михайлович зміг здійснити свою давню мрію: побувати в країнах стародавнього світу — Єгипті та Греції.

Значні труднощі виникли і з працевлаштуванням за фахом (листи від 19.05, 01.02 та 15.06.1970 рр.; арк. 698, 705, 708). З 1971 р. до останніх днів життя Олександр Михайлович працював у Запорізькому педагогічному інституті (з 1985 р. університет) на кафедрі всесвітньої історії, спочатку доцентом, а згодом — професором. У 1976 р. він підготував рукопис докторської дисертації, але видання монографії, необхідної до захисту, було затримано на довгі роки видавництвом «Вища школа». Лише в 1997 р. завдяки допомозі та підтримці учнів, передусім В.В. Мітякова, було видано

монографію «История иллирийцев и римской провинции Иллирик».

Протягом 20 років О.М. Мальований сам або зі студентами виїздив на археологічну практику до Ольвії. За традицією навесні він писав листа до Лазаря Мойсейовича з проханням приїхати до Ольвії і попрацювати. Цікавився об'єктом, на якому передбачалося працювати, готувався, читав літературу.

В архіві відсутні відповіді Лазаря Мойсейовича на листи О.М. Мальованого, але зрозуміло, що жодне з його прохань не залишилося без уваги і допомоги. Своєю підтримкою Л.М. Славін багато зробив для становлення О.М. Мальованого як вченого і талановитого педагога.

Приватне листування з фондів особового походження, що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України, є досить важливим джерелом для вивчення історії археології України та історико-біографічних досліджень. Останнім часом вітчизняна археографічна наука приділяє значну увагу розробці методики публікації епістолярних джерел, що підвищує едиційну культуру й ступінь інформаційної віддачі епі-столярних видань. Певним внеском у розвиток цього напрямку джерелознавства було б видання епістолярної спадщини, що зберігається в Науковому архіві Інституту, насамперед найбільшого його фонду — особового фонду Л.М. Славіна. Введення листів у науковий обіг та їх опрацювання фахівцями є важливою потребою часу, завданням інституцій, установ, архівів, де зберігається епістолярна спадщина.

Одержано 07.11.2006

С.Н. Ляшко

ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ Л.М. СЛАВИНА КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Значительную часть личного фонда Лазаря Моисеевича Славина, хранящегося в Научном архиве Института археологии НАН Украины, составляет эпистолярное наследие. С одной стороны, информация, содержащаяся в письмах, отражает различные интересы ученого в социуме, с другой — дает представление о состоянии археологической науки и ее представителях в Украине и России в 40—70-х гг. XX в.

S.M. Lyashko

EPISTOLARY HERITAGE OF L.M. SLAVIN AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF ARCHAEOLOGY AS WELL AS HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL RESEARCH

A substantial part of personal fond of Lazar Moyseyovych Slavin kept in Scientific Archive of Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, is formed with epistolary heritage. On one hand the information gathered from the letters reflects various interests of the scholar in society, on the other hand it gives an idea about the state of archaeological science and its representatives in Ukraine and Russia in 40—70s of the 20th c.